

Ю. А. Янченко,

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ «КОХАННЯ» У ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ АРКАДІЯ КАЗКИ

У статті проаналізовано мовні засоби вираження концепту «кохання», розглянуто його когнітивну структуру, виявлено асоціативні зв'язки у межах концепту, вивчено стилістичні особливості його репрезентації у поетичному мовленні Аркадія Казки.

Ключові слова: мовна картина світу, поетичне мовлення, концепт «кохання», художні тропи.

В статье проанализированы языковые средства выражения концепта «любовь», рассмотрена его когнитивная структура, обнаружены ассоциативные связи в пределах концепта, изучены стилистические особенности его репрезентации в поэзиях Аркадия Казки.

Ключевые слова: языковая картина мира, поэтическая речь, концепт «любовь», художественные тропы.

The language means of expression of concept of «love» are analysed in the article, he is considered cognitive structure, found out associative copulas within the limits of concept, the stylistic features of his representation are studied in the poetic broadcasting of Arcadia Kazki.

Keywords: linguistic picture of the world, poetic broadcasting, concept of «love», artistic tropes.

На сьогодні актуальним є вивчення і дослідження різних аспектів пізнавальної діяльності людини. Широкого розвитку набула когнітивна наука, яка є порівняно новою галуззю, що вивчає роль інформаційних структур, які перебувають між мовою і світом, та інтегрує дані психології, лінгвістики, філософії тощо. У центрі її уваги людське мислення, пізнання, досвід, концептуалізація та категоризація [8].

У лінгвокогнітивних дослідженнях неможливо не приділити увагу значенню людського чинника у процесі пізнання світу. Саме людина є центральним фігурантом цього процесу, вона є центром конструювання універсуму, оскільки «неможливо пізнати мову як таку, не виходячи за її межі, не звертаючись до її творця, носія – до людини, до конкретної мовної особистості» [3, с. 8].

Людина живе у контексті культури, тому сама формує певні поняття, які утворюють ментальні одиниці – концепти. Важливою їх ознакою є здатність виступати маркером етнічної картини світу, вибрати культурологічні (світські, релігійні, міфопоетичні) смисли, що дає підстави вважати концепт не лише феноменом мовно-культурного, а й культурно-семіотичного плану, оскільки концепт здатний відображати й «мовчазні смисли» культурних даностей найширшого кола семіотичних систем, основною з яких є мовна [7, с. 468].

У широкому розумінні концепт – елемент мовної картини світу, що допомагає колективній або індивідуальній свідомості отримати, опрацювати й зберегти певний обсяг інформації про навколишній світ. Концепт входить у понятійний апарат когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології. Слідом за О. Селівановою, трактуємо концепт як інформаційну структуру свідомості, певним чином організовану одиницю пам'яті, що містить сукупність знань про об'єкт пізнання, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого [6, с. 256].

Вагоме місце серед культурних феноменів посідає концепт «кохання», який визначається як комплекс буденних уявлень про почуття; його специфіка зумовлюється єдністю етнокультурного, соціокультурного та індивідуального досвіду мовця про сукупність певних емоцій. У сучасних лінгвістичних розвідках знайшли відображення лише окремі аспекти висвітлення концепту «кохання», зокрема аналіз концептуальних метафор кохання (А. Шмельов), вивчення семантики дієслів «кохати-любити» (О. Корнілов), адресатна номінація в дискурсі кохання (С. Дж. Брюс, Дж. С. Пірсон), гендерні аспекти концепту «любов» (Е. Мінаєва) тощо [4, с. 3].

Доцільно зазначити, що поряд із поняттям загальномовного концепту функціонують дещо вужчі: фольклорний концепт, поетичний, індивідуально-авторський, міфологічний, побутовий та ін. Попри спільну траєкторію реалізації, такі концепти мають дещо різну природу. Так, поетичний концепт, як і загальномовний, є репрезентантом мовної картини світу, але являє собою поетичний образ, який функціонує на вищому рівні узагальнення.

Метою нашої розвідки є аналіз мовного вираження концепту «кохання» у поезіях Аркадія Казки. Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: визначення структури концепту, виявлення основних його внутрішніх асоціативних зв'язків.

У сучасному мовознавстві вивченню концептів приділяється велика увага (Н. Арутюнова, А. Вежицька, С. Воркачов, В. Дем'янов, Н. Дорофєєва, О. Єрмакова, В. Карасик, О. Корнілов, Н. Красавський, В. Морозова, Л. Панова та ін.), оскільки особливості вербальної репрезентації емоційного досвіду є засобом відтворення мовної картини світу.

Новизна роботи полягає у тому, що ця розвідка є першою спробою опису мовної репрезентації концепту «кохання» у поетичному мовленні Аркадія Казки.

На основі зібраного та проаналізованого матеріалу можемо виокремити лексеми *кохання*, *коханий*, *любов*, *цілувати*, *обійми*, *уста*, *ласка*, *милування* та ін., які формують відповідно ядерну, приядерну та периферійну зони концепту. Вважаємо, що ядро становлять лексеми *кохання*, *кохати*, *любов*, *любити* та їх форми, відповідно дотичні до них спільнокореневі слова типу *коханий*, *любий* (як прикметники, так і субстантиви) формують приядерну зону; лексеми, які поглиблюють образний зміст, утворюють периферію концепту.

У поетичному мовленні Аркадія Казки лексичні одиниці *кохання* і *любов* є поширеними й виступають переважно абсолютними синонімами зі значенням «почуття глибокої сердечної прихильності до особи іншої статі; прив'язаності до кого-, чого-небудь» [1, с. 459], проте досить часто мовець використовує лексеми, які побічно інтерпретують ці поняття. Як правило, саме ці лексеми представляють ядро концепту: «*Раптом спали з мене тяжкі людські пута, / Бо почув / Заклик дружній ваш до Вічної Любови, / До братерства ясний заклик разом з тим, – / І себе в цей мент почув я молодим / Знову!.. знову...*» [9, с. 422]. Вічна Любов осмислюється як загальне філософське поняття, до якого апелює автор. Воно ототожнюється із братерством, дружбою, а вживання великої літери свідчить про елемент персоніфікації, що дозволяє повніше розкрити образ. У цьому випадку реалізується денотативний компонент лексеми *любов*.

Досить часто у мовній картині світу Аркадія Казки концепт *кохання* як когнітивна структура складається із суб'єкта і предиката, що реалізується у вживанні різних форм дієслова типу *кохати*, *любити* та ін.: «*До того ж... Музику над все кохаю я, / Це ясний втішний рай між темряви Буття, / Як Сонце, як Весна, як діти, він сія, / Лиш в нім моя душа знаходить забуття*» [9, с. 438]. На нашу думку, використання лексеми *кохати* замість *любити* посилює емоцію й акцентує на особистому ставленні ліричного героя до музики, дозволяє якнайточніше описати її вплив на життя. Враження посилюється введенням у текст абстрактних понять *Буття*, *Сонце*, *Весна*, які подано з великої літери, що підкреслює їх важливість у світогляді мовця.

Подібна семантика лексеми *любити* у контекстах: «*Люблю васильки – скромні квітки*» [9, с. 456]; «*Із косятуром в руці й свободною душею / (Нехай, це скажуть інші, буде й романтично) – / Люблю я і люблю завжди дорогу. Нею / Ладен, здається, йти навпроти сонця вічно*» [9, с. 449]. Уживання одного і того ж дієслова у різних часових формах, посилене обставиною *завжди*, виводить ситуацію на філософський рівень сприйняття – поза часом.

Художнє перенесення виділяємо у контексті: «*А далі вже зашумував Красою Всесвіт – пить / Кохання келих юнаку – то був лиш сон!*» [9, с. 432]. Автор вимальовує ірреальний романтичний образ за рахунок метафоричного словосполучення *кохання келих* та трагічного висновку, що це був лиш сон. Образний елемент посилює гіпербола *зашумував Красою Всесвіт*, яка дозволяє глибше дослідити реалізацію концепту, мовну картину світу поета. *Кохання* залишається нерозділеним, що й пояснює мотив журби, смутку, трагізму в поезії.

Свідомий момент протиставлення спостерігаємо у контексті: «*Але з-над світу буду наглядать, / Кого і як ти будеш тут кохать, / І якщо знов узнаєш тут кохання – / В час найсолодіший з нею милувань / Почуєш з жахом плач моїх зітхань: / «Я тут – тобою зраджена кохана»*» [9, с. 407]. Автор створює глибокий парадоксальний образ за рахунок використання семантичної полярності у реалізації концепту. Відбувається ідеалізація ситуації за рахунок лексем *кохати*, *кохання*, *найсолодіший*, *милування*, і раптова переоцінка шляхом введенням протилежного за значенням та емоційним наповненням слова *зраджена*. На наш погляд, відбувається перетин ядерної та приядерної зон концепту, який поглиблює ліричний настрій.

Об'єктом концепту виступають образи коханого / коханої (любого/любої), що виражаються численними лексемами й розглядаються певними дослідниками як різновид афективів [4, с. 5]. Подібні образи вважаємо реалізацією прийнятої зони: «*Життя – яка то гарна річ: / Злотистий день, кохана ніч, / Коханий сон й кохана сниться...* / *Життя – яка то гарна річ!*» [9, с. 399]. Поетична гра відбувається за рахунок переходу лексеми *коханий* з однієї частини мови в іншу – *кохана ніч*, *кохана сниться*. Поезія пройнята життєстверджуючими мотивами, що дозволяє говорити про кохання як символ буття у свідомості мовця.

Подібна мовленнєва ситуація, але із дещо відмінним смисловим навантаженням, спостерігається у контексті: «*Як ніжна квітка в'яне у затінку, / Ллючи сльозаві роси на межу, – / Так я без ласки, любий, не зможу, / Щоб не зламати життя мого стеблинку*» [9, с. 407]. Незважаючи на те, що автор уживає притаманні для реалізації концепту «кохання» лексеми *ласка*, *любий*, загальний зміст поезії набуває мінорного звучання, який перегукується із почуттям втрати. Такий емоційний стан посилюється за рахунок антитез, які функціонують у поетичному мовленні автора: «*Якщо розлюбиш – я ні на хвилинку / Не стримаю нудьги, хоч збережу / Свій спокій, – та на смерть я укажу, / Як на єдине зілля відпочинку*» [9, с. 407]. Життя без любові стає неможливим для ліричного героя, єдиним виходом у цій ситуації стає смерть. *Кохання* сприймається як життєстверджуюча істина. Посилення трагізму мовленнєвої ситуації досягається за рахунок протиставлення предикатів *любити* – *розлюбити*, а функціонування лексем *нудьга*, *смерть* посилює емоційний стан автора.

Концепт «кохання» також реалізується через образ патріотичної любові: «*Згадав далекий любий наш Чернігів / І монастир, де я хлоп'ятком бігав / Під кленами, де наш байкар лежить*» [9, с. 427]. Прикметник *любий* репрезентує ставлення мовця до міста свого дитинства, передає теплоту почуттів.

Периферійна зона концепту «кохання» вербалізується за рахунок номінативного речення у контексті: «*У сон поринув Вал старезний, / Вони йшли привидами сна, / Що ось розвіється і щезне... / Він і вона. Він і вона*» [9, с. 391]. Через лексеми *він і вона*, що становлять повторюване непоширене односкладне речення, реалізується імпліцитний зв'язок із ключовою лексемою ядра.

Розширення поняттєвого змісту реалізації концепту «кохання» відбувається за рахунок вживання суміжних понять, які у свою чергу також формують периферію концепту: «*Зустрілись вчора й цілували / Лиш фльокса запашині квітки – / Сьогодні статусю Валю / Вони здавалися, стрункі. / В обійми впали. Заніміли. / Уста до уст. Стук серця лиш чуть...* / *Так схід вони рожевий стріли / Й пішли додому в млосну путь*» [9, с. 391]. Семантичний склад концепту розширюється за рахунок дієслова *цілувати*, іменника *обійми*, притаманного для цього емоційного стану прикметника *рожевий*. Аркадій Казка вживає перифраз *уста до уст*, що дозволяє чітко окреслити інтимність стану ліричних героїв, а метафора *млосна путь* увиразнює почуттєвий фон описаної ситуації.

Семантика концепту може увиразнюватися за допомогою метафор та перифраз, що дозволяє говорити про образну складову ментальної одиниці: «Заснув Чернігів. Місяць срібний, / Піднявши високо свій щит, / Вглядається: **богам подібні**, / Ген двоє **п'ють солодку мить**» [9, с. 391]. Автор свідомо не називає суб'єктів дії, вживає словосполучення *богам подібні*, що дозволяє сприймати закоханих як вищих істот людського пізнання. Вербалізація концепту «кохання» у цьому ж контексті відбувається також за рахунок використання метафори *пити солодку мить*. У цьому випадку кохання ототожнюється із миттєвістю, а дієслівна метафора у поєднанні з прикметником *солодка* підкреслює та поглиблює це ототожнення, виступає у ролі фундаментальної когнітивної операції, яка забезпечує перенесення образних схем із однієї концептуальної галузі в іншу.

Цікаві поетичні інтерпретації мають інші лексеми, дотичні до реалізації концепту «кохання», зокрема дієслово *пестити*: «Йї **стидались соннії діброви**, / І вітер їх **ласкав-пестив** / І синьо синькою синів / Над ними небо фіалкове» [9, с. 451]. Синоніми як компоненти складного слова посилюють емоційний зміст викладу, а свідомо використане у цьому випадку просторіччя *ласкав* передає самотність мовлення автора.

На нашу думку, периферійну зону концепту «кохання» формують також лексеми *палкість*, *натхненність*: «Пролине Час і все візьме з собою: / Цю **палкість** стріч, **натхненність** і любов, / А там – лиш глянь! – **всесвітніх сил ігрою** / Над наших труп барвінок вже зійшов. / Тому ж – **горім**, як не прийшов час тліти! / Бо Сонце – Батько наш! Його ми діти!» [9, с. 417]. Митець в одній фразі реалізує одразу дві зони концепту – ядро (*любов*) та периферію (*палкість*, *натхненність*). Автор підкреслює швидкоплинність почуття кохання, вводить до тексту образ барвінку, який постає символом смерті. У такий спосіб Аркадій Казка вибудовує трагічну модель світосприйняття сучасності, єдиний вихід вбачаючи у безперервному русі до останнього подиху: «Тому ж – **горім...**» [9, с. 417].

Проведений аналіз дає підстави визначити особливості лексико-семантичного вираження концепту «кохання» у поетичному мовленні Аркадія Казки. Слід зазначити, що емоційна складова аналізованого концепту неоднозначна. Досить часто почуття кохання пройняте трагізмом, приреченістю, що є характерною особливістю мовлення репресованих поетів «Розстріляного Відродження». Перспективним, на наш погляд, видається подальше дослідження концептів у мовній картині світу Аркадія Казки як яскравого представника української поезії початку ХХ ст.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
2. Карасик В. И. Лингвокультурный концепт как единица исследования / В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Сб. научн. тр. – Воронеж : ВГУ, 2001. – С. 75–80.
3. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М., 1987. – 53 с.
4. Корольова В. В. Концепт «кохання» в українській еротичній поезії // Актуальні проблеми слов'янської філології. – 2013. – Сер. Лінгвістика і літературознавство. – Вип. 27, ч. 4. – С. 202–210.
5. Космеда Т. А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки / Т. А. Космеда. – Львів : Вид-во ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 349 с.
6. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля – К., 2006. – 716 с.
7. Слухай Н. В. Сучасні лінгвістичні теорії концепту як мовно-культурного феномену / Н. В. Слухай // Мовні і концептуальні картини світу. – К. : Логос, 2002. – № 7. – С. 462–470.
8. Таценко Н. В. Теоретичні засади антропоцентризму мовних інновацій : [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/1920/1/7.pdf>
9. Шугай О. Крапля сонця у морі блакиту. Казка Аркадій. Вибрані твори / О. Шугай. – К. : Смолоскип, 2010. – 664 с.